AUI, secțiunea III e, Lingvistică, tomul LX, 2014

Ivan Şmeliov şi tragedia despărțirii de Rusia

Cecilia Maticiuc
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iaşi

This article examines the circumstances which precede the emigration of the Russian writer Ivan Shmelev in 1922, proven by the correspondence he had written in 1921. The author experiences the tragedy of his 25-year old son’s loss, who had been arrested by the Bolsheviks and shot without trial. Shmelev alleviated the hardship of being separated from his son by the means of a litterary work full of religiosity, a writing meant to recompose the image of a deep and true Russia, „The Saint Russia”, which the writer dearly carried in his soul.

În contextul evenimentelor de după 1917 din Rusia zguduită de violențe, cînd toți cei care se opuneau ori doar erau bănuiți că s-ar fi putut opune bolşevicilor erau suprimați ca „duşmani ai poporului”, mulți dintre scriitorii, artiştii şi filosofii ruşi au ales, cu durere, calea emigrării. Astfel se constituie „primul val” al emigrației, cu apogeul în 1922, format atît din intelectualii expulzați de către autorități, cît şi din cei care aleg să părăsească Rusia: filosofi religioşi (Nikolai Berdiaev, Serghei Bulgakov, N. Losski, Semion Frank, Lev Şestov, L. Karsavin ş.a.), artişti (F. Şaliapin, V. Nijinski, Serghei Rahmaninov, Igor Stravinski, Ilia Repin) şi scriitori (Ivan Bunin, Arkadi Avercenko, Konstantin Balmont, Zinainda Hippius, Boris Zaițev, Aleksandr Kuprin, Aleksei Remizov, Marina Țvetaeva, Vladimir Nabokov, Ivan Şmeliov). Fiecare dintre aceştia are propria poveste a emigrării, însă elementul comun tuturor este suferința despărțirii de Rusia, sentiment care nu se va atenua în timp şi care îi va însoți pe tot parcursul vieții.

Dintre scriitorii ruşi, Ivan Şmeliov este printre cei mai puțin cunoscuți la noi, unde s-a tradus doar un roman al său – *Omul din restaurant*, scris în anul 1911 şi tradus în limba română cu titlul *Chelner!*[1]. Scrierile lui din perioada emigrației sînt în continuare necunoscute cititorului român; de altfel, editarea lor în Rusia a început abia după 1990.

Pentru Şmeliov, împrejurările care l-au determinat să plece din Rusia au reprezentat o experiență mult mai dureroasă decît a altor emigranți din perioada respectivă. Înainte de a se despărți de patrie şi de Moscova lui iubită, a fost obligat să se despartă de unicul fiu, pe care îl iubea mai mult decît orice. Fiul său, Serghei, în vîrstă de 25 de ani, făcuse parte din armata țaristă, cu gradul de sublocotenent. În toamna anului 1920, pe cînd se afla, bolnav de tuberculoză, în

[1] Romanul, în traducerea lui Mihail Leicand şi a lui Emil Sauter, a apărut în 1962 la Editura pentru literatură universală, Bucureşti.

BDD-A6999 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:58:48 UTC)

spitalul din Feodosia (Crimeea), a fost arestat, iar în ianuarie 1921 a fost împuşcat fără judecată. Şi nu a fost singurul, în climatul de violenţă generalizată din perioada respectivă, cînd, de altfel, represiunea şi abuzurile erau abia la început.

Şmeliov nu a fost vreun opozant al regimului nou instalat, vreun contrarevoluţionar, ci, dimpotrivă, el şi-a manifestat entuziasmul pentru revoluţia din 1917. Corespondenţa scriitorului indică faptul că, în absenţa acestui episod tragic în viaţa lui, el n-ar fi părăsit Rusia. În 1920 a avut ocazia să plece din ţară cu toată familia, împreună cu grupul generalului Vranghel, însă nu a găsit puterea pentru asta, iar ulterior a cumpărat o casă în Aluşta, unde plănuia să locuiască împreună cu soţia şi cu fiul său. Şmeliov a plecat din Rusia în noiembrie 1922, la Berlin (ca urmare a invitaţiei lui Bunin). După două luni, se stabileşte la Paris, unde rămîne pînă la moartea sa, în 1950. Împrejurările morţii se află în strînsă legătură cu sentimentul religios, care se accentuase după pierderea fiului; aflat în pelerinaj, scriitorul moare de infarct la mănăstirea ortodoxă rusă Acoperămîntul Maicii Domnului din Bussy en Othe, în apropiere de Paris. În toată perioada petrecută departe de ţară, Şmeliov a sperat să se întoarcă în Rusia şi „s-a întors" abia în anul 2000, cînd cenuşa lui şi a soţiei au fost aduse şi îngropate la Moscova, în Mănăstirea Donskoi, lîngă mormintele rudelor.

Corespondenţa păstrată din anul 1921 îl arată pe Şmeliov în ipostaza de tată care, timp de o jumătate de an, caută cu disperare informaţii despre locul în care se află fiul său şi îi scrie cîteva scrisori lui Anatoli Vasilievici Lunacearski, ministrul de atunci al Culturii, în care îl roagă să-l ajute să-şi găsească fiul. Aceste scrisori au o încărcătură emoţională foarte puternică, ce îl impresionează pe Lunacearski, fiind documente ale zbuciumului trăit de scriitor în ultimul an petrecut în Rusia devenită ostilă. În acelaşi timp, scrisorile sînt documente ale realităţii sovietice nou întemeiate. Pe lîngă şocul pierderii, Şmeliov trăieşte deruta în care îl aruncă acest eveniment tragic. Vrînd să înţeleagă de ce a fost împuşcat fiul său, el vrea să priceapă, în acelaşi timp, noua orînduire, pe care nu o respinge şi în care îşi manifestă încrederea. Se pare că el nu era conştient de monstruozitatea regimului care se instala atunci în ţară, de vreme ce presupune că împuşcarea fiului a fost o greşeală sau o întîmplare şi afirmă că nu a văzut nimic rău în puterea sovietică. Şi nu pare să fi făcut asemenea afirmaţii pentru a cîştiga bunăvoinţa lui Lunacearski, de vreme ce ulterior, în septembrie 1921, îi scrie acelaşi lucru lui Veresaev.

Şmeliov este convins că fiul său nu purta nici o vină, de vreme ce „nu a fost nici activist, nici duşman. A fost doar un om nevinovat, liniştit, bolnav, suferind" şi „nu avea pe conştiinţă nici o picătură de sînge, nici o singură lacrimă". Ceea ce nu ştie tatăl îndurerat este că aceste criterii morale, universal valabile, nu mai funcţionează în noua orînduire. Obiectivul suprem îl reprezintă acum stîrpirea duşmanilor revoluţiei. În acest sens, este cît se poate de relevant răspunsul pe care

BDD-A6999 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:58:48 UTC)

îl dă Mihail Ivanovici Kalinin (preşedintele Comitetului Central) în data de 25 mai 1921 la scrisoarea lui Lunacearski, atunci cînd este rugat să-l ajute pe Şmeliov:

> E puțin probabil să-l putem ajuta în privința fiului, pentru noi sînt clare cauzele împuşcării, a fost împuşcat pentru că în momentele critice ale revoluției, sub cuțitul revoluției nimeresc adesea în rîndul contrarevoluționarilor şi simpatizanții ei. Ceea ce nouă ne pare atît de simplu şi de clar, Şmeliov nu va putea înțelege niciodată[2].

După ce află că Serghei a fost ucis, lui Şmeliov îi rămîne numai dorința de a afla data morții fiului şi îi caută mormîntul. În lipsa acestor informații, multă vreme el refuză să creadă că fiul a pierit şi speră în continuare, chiar şi după plecarea lor din Rusia, că acesta trăieşte şi că va apărea, aşa cum rezultă dintr-o scrisoare adresată în 1922 nepoatei sale, I.A. Kutîrina:

> Sîntem în Berlin! Dumnezeu ştie pentru ce. Am fugit de propria suferință. În zadar… Eu şi Olia avem sufletul zdrobit şi ne chinuim fără rost… Şi chiar dacă vedem pentru prima dată străinătatea, asta nu ne impresionează. Sufletul mort nu are nevoie de libertate… Aşadar, voi merge, probabil, la Paris. Apoi voi vedea oraşele Ghent, Ostend, Bruges, iar apoi voi vedea Italia într-o lună sau două. Şi – Moscova! În Moscova este moartea. Poate voi merge în Crimeea. Mă duc să mor acolo. Da, acolo. Avem acolo o căsuță. Acolo ne-am despărțit de comoara, de bucuria noastră, de viața noastră… – de Serioja. L-am iubit atît de mult, atît de mult şi l-am pierdut atît de groaznic. O, dacă s-ar face o minune! O minune, vreau o minune! E un coşmar faptul că mă aflu la Berlin. Pentru ce?[3].

Tragedia pe care o trăieşte Şmeliov (la care se adaugă foametea şi lipsurile teribile care secătuiau întreaga Rusie) îl aruncă într-o depresie pentru care nu vede altă soluție decît plecarea în străinătate. „Pentru mine, Moscova este un loc pustiu", „Crimeea înseamnă suferință" îi scrie lui Vikenti Veresaev, căruia îi

[2] În original: «Но вряд ли чем можно ему помочь по делу его сына, для нас ясны причины расстрела его сына, расстрелян, потому что в острые моменты революции под нож революции попадают часто в числе контрреволюционеров и сочувствующие ей. То, что кажется так просто и ясно для нас, никогда не понять Шмелеву» (Шмелёв 2000: 305).

[3] În original: «Мы в Берлине! Неведомо для чего. Бежал от своего горя. Тщетно... Мы с Олей разбиты душой и мыкаемся бесцельно... И даже впервые видимая заграница - не трогает... Мертвой душе свобода не нужна... Итак, я, может быть, попаду в Париж. Потом увижу Гент, Остенде, Брюгге, затем Италия на один или два месяца. И - Москва! Смерть - в Москве. Может быть, в Крыму. Уеду умирать туда. Туда, да. Там у нас есть маленькая дачка. Там мы расстались с нашим бесценным, нашей радостью, нашей жизнью... - Сережей. - Так я любил его, так любил и так потерял страшно. О, если бы чудо! Чудо, чуда хочу! Кошмар это, что я в Берлине. Зачем?» (И. Шмелёв, *apud* Михайлов 2000: 4).

BDD-A6999 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:58:48 UTC)

mărturiseşte că nu mai poate trăi în Rusia, unde i s-a luat totul, de aceea trebuie să înceapă o altă viaţă. Cel mai important aspect, de care scriitorul devine conştient, este că s-a petrecut cu el o schimbare spirituală, în urma căreia vede totul cu alţi ochi, într-un fel nou şi are o altă perspectivă asupra lumii. Înţelege cu durere că nu mai poate să scrie în Rusia, unde îi lipseşte însufleţirea, liniştea şi chiar Dumnezeu:

> Am pierdut totul. Totul. L-am pierdut pe Dumnezeu şi ce fel de scriitor mai sînt eu acum, dacă l-am pierdut chiar şi pe Dumnezeu. Ori cu literă mare, ori cu literă mică – dumnezeu (Dumnezeu) – el îi este necesar scriitorului, neapărat necesar. Viziunea asupra lumii construită pe o bază religioasă este o condiţie fără de care nu există opera.
>
> Pentru mine, nici Moscova nu mai există. Şi am iubit-o. Dar nu mai pot să scriu, gîndurile îmi sînt împrăştiate. Puteri nu mai am. Fiindcă nu mai pot să scriu ca înainte. Voi scrie într-un fel nou, dacă voi scrie. Ajunge cu introducerile.
>
> Am în adîncul sufletului viitoarea mea operă, dar o voi scrie în afara Rusiei sau nu o voi scrie deloc. Sînt bolnav. Da, sînt bolnav. Sînt bolnav de durere[4].

În vara anului 1923, Şmeliov împreună cu soţia sa, Olga, hotărăsc să nu se mai întoarcă la Moscova în viitorul apropiat. Scriitorul îşi găseşte drept unic sens al vieţii faptul de a povesti lumii ce s-a petrecut în Rusia. Prima carte scrisă în emigraţie este epopeea (denumită astfel de către scriitor) *Soarele celor morţi*. Deşi nu aminteşte nicăieri despre fiul pierdut, această carte este încărcată pînă la refuz de o suferinţă care se extinde asupra întregului univers, fapt semnalat de istoricul literar din emigraţie Ivan Lukaş într-un mod pe cît de concis, pe atît de sugestiv:

> Despre ce este cartea lui I.S. Şmeliov?
>
> Despre moartea omului rus şi a pămîntului rus.
>
> Despre moartea ierburilor şi a animalelor ruse, a livezilor ruse şi a cerului rus.
>
> Despre moartea soarelui rus.
>
> Despre moartea întregului univers, – atunci cînd a murit Rusia – despre soarele mort al celor morţi…[5].

[4] În original: «Я все потерял. Все. Я Бога потерял и какой я теперь писатель, если я потерял даже и Бога. С большой ли, с малой буквы - бог (Бог) - он нужен писателю, необходимо нужен. Мироощущение на той или иной религиозной основе - условие, без чего нет творчества. Для меня и Москвы уже нет. А любил я ее. Но, знаете, я не могу писать, - мысли вразброд. Силы нет. Ибо не то, не по-прежнему я могу писать. По-новому буду, если буду. Довольно вступлений. Я имею в душе свое, будущее, произведение, но я его напишу не в России - или не напишу вовсе. Я болен. Да, я болен. Горем болен» (Шмелёв 2000: 308).

[5] În original: «О чем книга И. С. Шмелева? О смерти русского человека и русской земли. О смерти русских трав и зверей, русских садов и русского неба. О смерти русского солнца. О смерти всей вселенной, - когда умерла Россия - о мертвом солнце мертвых...» (И. Лукаш, *apud* Михайлов 2000: 4).

BDD-A6999 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:58:48 UTC)

Despre această carte, Aleksandr Soljeniţîn spune într-un eseu că reprezintă prima mărturie adevărată despre bolşevism, văzut ca o cauză a extincţiei lumii: „Există oare în literatura rusă o carte mai cumplită decît aceasta? Aici se află o întreagă lume care piere, şi împreună cu ea suferă animalele şi păsările”[6], iar Thomas Mann o spune şi mai direct: „Citiţi, dacă aveţi curaj”[7].

Durerea despărţirii de fiu şi de Rusia împarte în două viaţa lui Ivan Şmeliov şi, în acelaşi timp, marchează o schimbare de viziune a scriitorului asupra creaţiei literare. Suferinţa îl aruncă într-o moarte sufletească, însă aceasta este urmată de o renaştere spirituală. Durerea nu va dispărea niciodată, dar se va sublima într-o operă care imortalizează chipul cel adevărat al Rusiei şi care vibrează de credinţă.

Noua Rusie devenise ostilă, de aceea scriitorul a fost nevoit să se îndepărteze fizic pentru a o vedea în întregime, fără imperfecţiunile care i-au fost puse pe chip: „petele, zgîrieturile, semnele de vărsat”. Asemenea altor scriitori din emigraţie (Boris Zaiţev, autorul romanului *Călătoria lui Gleb*, şi Ivan Bunin, laureatul Nobel din 1933, autorul *Vieţii lui Arseniev*), el încearcă să regăsească chipul cel adevărat al Rusiei, pe care îl reconstituie în cîteva romane autobiografice cu un conţinut profund religios, în care amintirea Rusiei, cu frumuseţea ei, este filtrată prin sufletul unui copil – *Pelerinajul* (1931-1948) şi *Anno Domini* (1933-1948). Despre aceasta din urmă Şmeliov spune: „În această carte, eu arăt chipul Sfintei Rusii, pe care o port în inima mea”. De altfel, aproape toată emigraţia rusă, care reprezintă o „Rusie în miniatură” (Zinaida Hippius) devine păstrătoarea şi continuatoarea culturii naţionale, afirmînd datoria de a păstra tradiţiile umaniste afirmate de Puşkin, Tolstoi şi Dostoievski în condiţiile în care aspectele caracterului naţional sînt refuzate scriitorilor rămaşi în ţară. Aşadar, despărţirea lor de Rusia se produce doar în sensul îndepărtării în spaţiu.

Bibliografie

Агеносов, В.В, «История русской литературы. XX век», Дрофа, Москва, 2007.
Волкова, Н.Б. (ed.), «Последний мой крик – спасите!...», РГАЛИ, Русская книга, Москва, 1996.
Михайлов, Олег, «Реквием», в «Солнце мертвых», Изд-во Согласие, Москва, 2000.
Сорокина, Ольга, «Московиана. Жизнь и творчество Ивана Шмелева», Московский рабочий, Москва, 1994.
Солженицын, Александр, «Иван Шмелёв и его *Солнце мёртвых*», в Иван Шмелёв, «Солнце мертвых», Москва, 2002.
Шмелёв, Иван, «Переписка», в «Солнце мёртвых», Изд-во Согласие, Москва, 2000.

[6] În original: «Страшней этой книги – есть ли в русской литературе? Тут целый погибающий мир вобран, и вместе со страданием животных, птиц» (Солженицын 2002: 312).

[7] În original: «Читайте, если у вас хватит смелости» (Манн, *apud* Михайлов 2000: 5).

BDD-A6999 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:58:48 UTC)